

Ahmet Çelik

Doçent Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/İlahiyat Bölümü, Sivas/Türkiye
Assist. Prof, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology /Department of Theology,
Sivas/Turkiye

eposta: ahmetcelik@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8072-5364> - RorID: <https://ror.org/02h1e8605>

Atıf/Citation: Çelik, A. 2024. II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 199-214.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1373807>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	10.10.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	24.01.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2024

II. MUSTAFA'NIN MÜCEDDİD İLAN EDİLMESİ VE TECDİD HADİSİNİN SİYASİ AMAÇLI KULLANIMI

Öz

Tecdid ya da müceddid hadisi olarak meşhur olmuş bir hadisinde Peygamber Efendimiz, Allah'ın her yüzyılda bir kişiyi dini yenilemek üzere göndereceğini buyurmuştur. Peygamberimizden sonraki yüzyıllarda bu kişinin kim olacağına dair çeşitli isimler ortaya çıkmıştır. Osmanlı devletinde Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, kendi dönemindeki müceddidin Padişah II. Mustafa olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Arapça bir risale yazmıştır. Bu çalışmada söz konusu risalenin tercümesi yapılmış ve Osmanlı dönemi din-siyaset ilişkisine dair veriler oluşturulmuştur. II. Mustafa'nın şehzade hocası olan Feyzullah Efendi, onun tarafından Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Ayrıca Sultan diğer devlet ricali içinde ona ayrı bir konum ayırmıştır. Feyzullah Efendi görev alanı dışındaki birçok konuda söz hakkına sahip olmuştur. II. Mustafa yirmi ikinci Osmanlı Sultanı ve seksen yedinci İslam Halifesidir. Her ne kadar Feyzullah Efendi'nin risalesini yazdığı dönem II. Mustafa'nın bazı başarılarının olduğu bir periyodu olsa da bu başarılar bir müceddid olarak nitelendirilmeyi hak edecek kadar büyük faaliyetler olarak görülmemelidir. Dolayısıyla bu çalışmada Feyzullah Efendi'nin, II. Mustafa'yı yapıp ettiklerinden çok kendisine sağladığı imtiyazlar nedeniyle müceddid ilan ettiği izlenimine varılmıştır. Tarih boyunca Sünnete ittiba ve bid'atlerden uzak durma âlimlerce üzerinde çokça durulmuşken "müceddid" meselesi üzerinde âlimlerin ittifak ettiği ortak kurallar bulunmamaktadır. Çoğu zaman ilim adamlarının bu makama layık görüldüğü durumlar olmakla birlikte yöneticilerin de bu halkaya dahil edildiği dönemler olmuştur. Kendini müceddid ilan eden isimlerde genelde bu görevin kendilerine Allah tarafından verildiğine dair söylemler bulunmaktadır. Bu anlamıyla çalışmanın, müceddid kavramını Müslüman bir coğrafya olan Osmanlı devletinde örneklendirmesi açısından bu kavramın anlaşılmasına katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislâm, Feyzullah Efendi, II. Mustafa, Osmanlı, Tecdid, Müceddid.

DECLARATION OF MUŞTAFĀ II AS MUJADDID AND THE USE OF THE TAJDID HADITH FOR POLITICAL PURPOSES

Absract

In a hadith that became famous as the "tajdid" or "mujaddid" hadith, our Prophet stated that Allah would send one person every century to renew the religion. In the centuries following our Prophet, various names emerged regarding who this person would be. In the Ottoman Empire, Shaykh al-Islām Fayḍ Allāh Efendī was considered the mujaddid of his time during the reign of Sultān Muştafā II. He claimed to be Muştafā II and wrote a treatise on this subject in Arabic. This study includes the translation of the aforementioned pamphlet and the collection of data related to the relationship between religion and politics in the Ottoman period. Fayḍ Allāh Efendī, who was Muştafā's teacher, was appointed to the position of Shaykh al-Islām by him. Additionally, the Sultān granted him a distinct position among other dignitaries. Fayḍ Allāh Efendī had the authority to speak on various matters outside his field of duty. Muştafā II was the twenty-second Ottoman Sultān and the eighty-seventh Islamic Caliph. Although there were some periods of success during Muştafā's reign, they are not generally considered significant enough to merit being described as a mujaddid. Therefore, it is believed that Fayḍ Allāh Efendī declared Muştafā a mujaddid due to the privileges he was granted, rather than for his actions. Throughout history, scholars have emphasized the importance of following the Sunnah and avoiding bid'ah (innovations) in religion. However, there are no commonly agreed-upon rules among scholars regarding the designation of a "mujaddid". While there were instances where scholars were recognized as worthy of this title, there were also periods when political leaders were included in this category. Those who declare themselves mujaddids often claim that this task was assigned to them by God. In this sense, it is expected that this study will contribute to a better understanding of the concept of mujaddid by providing an example from the Ottoman Empire, which existed in a Muslim-majority region.

Keywords: Shaykh al-Islām, Fayḍ Allāh Efendī, Muştafā II, Ottoman, Tajdid, Mujaddid.

Giriş

Tecdid, birey ve toplumda zayıflayan dini hayatın tekrar canlandırılmasını ifade eden bir terimdir. Bunu yapan kimseye de müceddid ismi verilir (Görgün 2011: 234-239). Bu kavramın temeli Peygamber Efendimizin bir hadisine dayanmaktadır. Değişik varyantları noktasında hadisin anlattığı "Kesinlikle Allah her yüzyılın başında dini yenileyecek bir müceddid gönderir" şeklindeki anlamıdır (Ebû Dâvud 2007: "Melahim", 1). İslam toplumları bu hadisi, dinlerinin ve toplumsal yapılarının zaman içinde yenilenmesi ve çağa uyarlanmasının gerekliliği açısından büyük bir öneme sahip olarak kabul ederler. Bu anlamda Osmanlı toplumunda müceddid kabul edilen bir isim de II. Mustafa (1695-1703)'dür. Onu,

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

yazmış olduğu risale ile müceddid ilan eden ise Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703)'dir.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, II. Mustafa döneminin önemli dini figürlerinin başındaydı. Şeyhülislam olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda dini meselelerin en üst düzeydeki yargıcı ve fetva veren yetkilisi olarak büyük bir etkiye sahipti. Feyzullah Efendi'nin fetvaları ve görüşleri, kendisinin sultanla olan ilişkilerini ve imparatorluğun dini politikalarını şekillendirmede kritik bir rol oynadı. Bu açıdan akla patronaj teorisi gelmektedir. Patronaj teorisi, II. Mustafa'nın dönemi ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin rolünü anlamamıza yardımcı olabilir. Bu teori, sultanlar ile ulema ve dini liderler gibi gruplar arasındaki etkileşimleri inceleyerek (Unan 1991: 35-39) Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık siyasi ve dini dinamiklerini aydınlatmamıza katkı sağlar (İnalçık 2003 :20).

Bu açıdan araştırmamızda, II. Mustafa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ilişkileri ve bu ilişkilerin tecdid hadisi temelinde şekillenmesi ele alınacaktır. Özellikle Feyzullah Efendi'nin yazmış olduğu risale bize bu konuda kılavuzluk edecektir. Böylece hem dini bir kavram olan tecdidin zaman içindeki gelişimi hem de Osmanlı devletinde din siyaset ilişkisine dair veriler oluşturulacaktır.

1. II. Mustafa'nın Feyzullah Efendi ile Münasebeti

Feyzullah Efendi, Osmanlı zamanında II. Süleyman (1687-1691) ve II. Mustafa (1695-1703) tarafından iki kez Şeyhülislâm ilan edilmiştir. Erzurum asıllı olan Feyzullah Efendi'nin yıldızı otuz yaşından sonra, kayınpederi ve hocası Vâni Mehmed Efendi (1096/1685)'nin İstanbul'a gitmesiyle parlamaya başlamıştır (Pazarbaşı 1989: 458). Onunla birlikte İstanbul'a gelen Feyzullah Efendi 1080/1674 yılında Şehzade Mustafa'nın hocalığına getirilmiştir. 1086/1680 yılında Süleymâniye Dârulhadîsi ve Sultan Ahmed medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Bazı diğer görevlerden sonra en nihayetinde 1099/1688 yılında II. Süleyman Hân tarafından Şeyhülislâm yapılmıştır (Yıldırım 2022: 279-280).

Şeyhülislâm olduktan sonra ortaya çıkan Yeniçeri ayaklanmasına müdahil olduğu gerekçesiyle kendisini bu göreve atayan II. Süleyman tarafından azledilmiş ve Erzurum'a gönderilmiştir. Kısa süren bu Şeyhülislâmlık görevi padişahın değişmesi ile kendisine geri verilmiştir. Daha önce hocalığını yaptığı II. Mustafa tahta geçince hocası Feyzullah Efendi'yi çağırarak 1106/1695 yılında tekrar Şeyhülislâm yapmıştır. Kendisi bu görevi 1115/1703 yılına kadar 8 yıl 2 ay 3 gün sürdürmüştür (Yıldırım 2022: 280).

Feyzullah Efendi'nin özellikle II. Mustafa üzerinde, küçükken onun şehzade hocalığını yapması hasebiyle önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Örneğin devlet teamüllerinde sadrazam padişahın sağında Şeyhülislâm solunda olurken II. Mustafa Feyzullah Efendi'yi sağına, sadrazamı soluna alarak bu teamülü değiştirmiştir (Kara ve Çögenli 2015: 64). Ona hürmet ve saygı gösterilmesini istemiştir. Başka bir örnekte ise II. Mustafa tahta çıkınca

Feyzullah Efendi'nin telkiniyle I. Avusturya savaşına çıkmış, savaş boyunca Feyzullah Efendi'yi yanından ayırmamıştır. Savaşın gidişatı konusunda onun fikirlerine başvurmuştur. I. Avusturya seferi başarıyla sonuçlanınca padişahı ilk tebrik eden ve elini öpenlerden biri Feyzullah Efendi olmuştur. Yine II. Avusturya seferinde bazı olumsuzluklar sonucu duaları ile padişahı teselli eden Feyzullah Efendi olmuştur. III. Avusturya seferinde ise savaşın planlanması ile ilgili kendi görüşü Vezir-i Azam Elmas Mehmed tarafından kabul olmamış ve sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine görevinden azledilen Vezir-i Azam'ın yerine kimin atanacağı konusunda II. Mustafa üzerinde yine Feyzullah Efendi etkili olmuş ve Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni Amcazâde Hüseyin'i bu makama tayin ettirmiştir (Kara ve Çögenli 2015: 65-67). Dolayısıyla görüldüğü üzere Şeyhülislâm Feyzullah Efendi padişah üzerindeki nüfuzunu görev alanı dışında devlet işlerinin neredeyse tamamı ile aktif olarak uğraşmak şeklinde kullanmıştır. Kendisi bu durumu "Padişahın bir sırdaşı ve danışmanı konumundaydım. Söylediklerimi dinliyor, hüküm ve fetvalarıma göre hareket ediyordu" şeklinde anlatmaktadır (Kara ve Çögenli 2015: 65-67). Böylece bir anlamda düzeni sağlayan kendisi oluyordu.

Bir Şeyhülislâm olarak siyasete bu kadar müdahil olmak Feyzullah Efendi için beraberinde olumsuz eleştirileri de getirmiştir. Bu eleştirilerin başında bulunmuş olduğu Şeyhülislâmlık makamını kötüye kullanması gelmektedir. Bu anlamda öncelikle ulema ondan kendi çocuklarını ve damatlarını önemli görevlere getirmesinden, yüksek ulema makamlarının onun akrabaları tarafından yönetiliyor olmasından şikâyetçiydi.¹ Devletin ekonomi merkezi olan İstanbul'da tüccarlar da Feyzullah Efendi'den şikâyetçiydi. Onlar, Padişah II. Mustafa'nın devlet işlerini İstanbul yerine Edirne üzerinden yürüterek merkezi oraya almasında Feyzullah Efendi'nin etkili olduğunu düşünüyorlardı. Asker sınıfı da Feyzullah Efendi'yi eleştiriyordu. Kazançlarının azlığı ve sevmedikleri iki Vezir-i Azam Amcazade Hüseyin ve Rami Mehmed'in atanmasında Feyzullah Efendi etkisini biliyorlardı. Paşalar ve vezirler de onun devlet içindeki etkisinden dolayı rahatsızlardı (Karahasanoğlu 2005: 845-8465).

Özellikle Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası olan Karlofça anlaşmasının II. Mustafa tarafından imzalanmasında etkisi olduğu için devlet içinde ortaya çıkan hoşnutsuzluklardan Feyzullah Efendi de nasibini almıştır (Sevinç 2017: 31). Yine Kamanıçe'nin Lehistana geri verilmesinde fetvası bulunan ve bunun şer'an caiz olmadığı iddiasıyla suçlanan Feyzullah Efendi (Büyükkaksoy 2023: 50, 55)², Edirne Vakası ile ortaya çıkan isyanda canından olmuştur. II. Mustafa da tahttan indirilmiş, yerine Sultan Ahmed (1691-1695) geçmiştir (Katgı 2013: 105-106).

¹ Feyzullah Efendi, kendisinden sonra oğlu Seyyid Fethullah'ın Şeyhülislâm olması için bir fetva bile yayınlamıştır. Bkz. Bilgiz 2015: 200.

² Edirne Vakası ve Feyzullah Efendi ilişkisinin ayrıntısı için bkz: Sevinç 2015: 151-180.

2. Feyzullah Efendi'nin Tecdid Hadisine Dair Yazdığı Risalesi Ve Risalenin Tercümesi

II. Mustafa'ya Şeyhülislâm olması yanında siyaseten de çok yakın olup Osmanlı devleti içinde nüfuz bulan Feyzullah Efendi ona bir eser ithaf etmiştir. Risale şeklinde bulunan bu eser "Şerhu hadisi-İnna'llahe yeb'asü li-hâzihî'l-ümme" şeklinde yazma eserler kataloglarında yerini almıştır (el-Erzurûmî 149; 1008; 3889/2). Söz konusu risale tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır (Kavak 2021: 99-105).³

Risale Osmanlı döneminde bir Türk Şeyhülislâm tarafından kaleme alınmasına rağmen Arapça yazılmıştır. Konunun tüm Müslümanları ilgilendiren bir husus olması ve Arapçanın ilim dili kabul edilmesi bunda etkili olmuş olabilir. Risalenin yazma eser nüshalarının bitişiğinde "Abdullah Efendi (?)" isimli birinin risaleyi Osmanlıcaya tercüme ettiği görülmektedir (el-Erzurûmî 149).⁴ Ancak söz konusu tercüme hem mana tercümesi olması hem de ağdalı bir dil kullanılması açısından günümüzde anlaşılması zorlaşmaktadır.⁵ Bu nedenle araştırma konumuz olan Feyzullah Efendi'nin Arapça bu kısa risalesinin günümüz Türkçesi ile verilmesi, Feyzullah Efendi'yi anlamak açısından faydalı olacaktır. Feyzullah Efendi'nin padişahı söz konusu eden bir eserde ve özellikle onu anlatırken belagatı yüksek cümleler kurması ve garip kelimeler seçmesi, risalenin tercümesini zorlaştırmaktadır. Risalenin günümüz Türkçesine tercümesi şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

Çok yüce ve alicenap, faziletli, zeki, ince dilli, aklî ve naklî ilimleri kuşatmış; usul ve furû'yu içeren; İslam âlimlerinin hocası; mesele ve hükümlerin (çözme) kaynağı; övgüye değer es-Seyyid Feyzullah b. es-Seyyid Muhammed (Allah onun varlığının devamıyla bizi faydalandırsın; fazilet ve cömertliği baki uzun olsun) dedi ki:

Bu ümmetin dinini her asırda tecdid edecek birisini gönderen; azim ve sıkı çalışmayla çevresini koruyacak birini her asırda ikame edip böylece dini ihya edecek kimseler var kılan ve mızrakların ucundaki ecel sıkıntılarını Müslümanlara yardıma dönüştüren Allah'a hamdolsun. Salat, nübüvvetle ortaya çıkan ve bu özelliğiyle diğer insanlara karşı üstün olana –özellikle de bu şerefin zirvesine çıkan, önceki peygamberlerin en hayırlı takipçisi olan, bu

³ Bu yazma eser tarafımızca da tekrar tahkik edilmiştir. Yaptığımız bu tahkikte Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası yanında Kavak tarafından ulaşılmayan Sivas Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası esas alınmıştır. İki tahkik de birbirine çok yakındır. Bkz. Çelik 2022: 133-142.

⁴ Bu kayıt, Feyzullah Efendi'nin risalenin devamında aynı numara ile kayıtlanmış, Abdullah b. Muhammed müstensih olarak kaydedilmiştir. Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesinde ise söz konusu yazmanın müellifinin tespit edilemediği bildirilmiş ve eser şu şekilde kaydedilmiştir: Feyzullah b. Muhammed el-Erzurumi. *Tercüme-i şerhu hadisi –İnna'llahe yeb'asü li-hazihî'l-ümme*. Sivas Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi. 3889/3. Kavak, Abdullah Efendi'ye ait bu tercümeyle sadece latinize ederek kitabına eklemiştir. Bkz. Kavak 2021: 106-115.

⁵ Ulu, aslında bizzat Feyzullah Efendi'nin bunu Osmanlıcaya, Arapçadan istifadesi zor olacağı için tercüme ettirdiğini söylemektedir: Ulu 2015: 417.

Yüce Zikrin (Kur'an'ın) özelliği ile başarılı olup Arap ve Aceme Na'im Cennet lezzetini tattırarak; Cumhuriyet işlerini düzenli kılan; adil, dini açığa çıkarıp tamamlayan; daha fazlası olmayacak şekilde aşırı çalışan, saçının beyazı karasına hanel getirmeyen (geçemeyen) Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve alâ âlihî ve eshâbih) olsun.

Şafak söktü, müezzin "haydi namaza" nidasıyla Allah'ın imtihanlarının en güzeline karşılık gelen ve O'nun yolu ve güzelliğini ifade eden namaza çağırıyor.

Asıl sözüme gelirse;

Hazreti Sultan-ı Azam ve Hakan-ı Muazzam, Arap ve Acem Sultanlarının Efendisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, adalet ve cömertlikte eşsiz, kalem ustalığıyla kılıcın dilini birleştiren, şeref ve yücelikte asrının bir tanesi, hayalî ve hoşgörülü, bereket ve cömertlikte en büyük olan, sanki güneş ve ayı bir arada bulundurup alemlerin hayatına ışık veren bir efendi, yüce ve eşsiz özelliklere sahip, devam edegelen şeref sahibi ve yağmurlar gibi cömert, öyle ki zaman onun yardımcısı izzet onun destekçisi, fikri bayrağı, halk yardımcısı; parlayan güneş, apaçık ay gibi, zekası suyun söndüremediği ateş, kınına alışkın olmayan keskin kılıç, bulutlu denizlerin parlak yıldızı, din ve devletin koruyucusu, dinin ve Müslümanların yardımcısı, Sultan b. Sultan, Sultan Mustafa Han ibnü's-Sultan Mehmed Han'ı – (Allah O'nun devletinin devamıyla dinin temelini kutlu etsin, küfrün ve aşırılığın binasını himmetinin desteğiyle söküp atsın ki o beldelerin imarını önemser, kendi zamanındaki halkın adeti Nuh ve Âd kavminin âdetine benzemesine rağmen kılıcıyla çirkin işlerin ve fesadın kökünü hızlıca kazır, din-i mübîn'in yasaklarını korur ve Müslümanların bir arada tutar, Kur'an ve Sünneti (şer'i) destekler ve konumu yüceltir. Dine yardım eder ve etkisini artırır. Dini tecdidde başarılı olup diğer Sultan ve krallara bu konuda üstün olmuştur.) - gördüğümde Hadisi (yani tecdid hadisini) (hadisin kandilleri parlıyor, kendisinin durduğu yerden güzel bir koku çıkıyor ki bu kendisine çağırıyor kuvvetlendiriyor ve ondan gelişen fayda konusunda damarları harekete geçiriyor) kısa şekilde incelemek ve yorumlamak istedim. İşte şimdi ben azimle kararlılık gösteriyor ve bilgi çölünde kabiliyet bulutunu salıyorum ve "başarı Allah'tandır ve araştırmanın/tahkikin yuları onun elindedir" diyorum.

Rasûlullah (sav) buyurmuştur ki: "Muhakkak ki Allah bu ümmete her yüz senenin başında, dinlerini tecdid edecek bir kimseyi gönderir.". İlk olarak bu rivayetin râvileri hakkındaki görüşümü ve ikinci olarak yüz olması hususunda dirayet nazarını ortaya koymayı ifade edeceğim.

İlk olarak, bu hadisi Ebû Dâvud *Sünen'*inde Melâhim babında aktarır. "Bize Süleyman b. Dâvud ve Mehdî b. Vehb aktardı.", "Bana Saîd b. Ebî Eyyûb, Şerâhîl b. Yezid el-Meâfirî'den, o da Ebî Alkame'den, o da Ebû Hureyre (ra)'dan haber vermiştir" der. Sehavî ise *el-Makasidü'l-Hasene'*de ve Taberânî *Mucemu'l-Evsat'*ta sahih senet ve sika râvîlerle rivayet etmiştir. Bu yüzden Hâkim bu hadisi aktarmış ve bu hadisin öncülerini refere etmiştir. Beyhakî *Medhal'*inde İmam Ahmed'e kadar olan isnadıyla hadisi rivayet etmiştir.

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

İkinci olarak, kendi hevasından konuşmayan, dayandığı ancak kendisine vahyedilmiş olanın (yani Hz. Peygamber'in), bu müceddidler için tayin etmiş olduğu bu yüzyılların öncüleri konusunda susuzluğumu gidermesi, hastalığıma şifa olması için düşüncelerime eşlik eden vasıtalar harekete geçti ve düşüncelerimin parlayışları manevi yolculuğumla sabahın erken saatlerinin perdelerinde göz kapaklarımı kuşattı. O anda farkettim ki önemli âlimler ve faziletli insanların çoğunluğu bu yüzyıllar için Fahr-i Kâinât (aleyhi's-salavât ve ekmeli'-tahiyyat)'ın hicret tarihini esas almaktadır. Öyle ki bu âlimler ve faziletli insanlardan bir kısmı Ömer b. Abdülaziz'i ilk yüzyılın başında İslam şeriatini yenileyen olarak görürler. Yıllardan ikinci yüzyılın başında din binasını yenileyeni ve İslam erkanını inşa edeni İmam Şafii olarak görürler. Böylece her kavim, gidişat ve gelişiminde deniz gibi olduğu; yücelik ve ışık vermesinde dolunay gibi olduğundan hadisin işaret ve ima ettiği isim, kendi imamları olduğunu iddia etmişlerdir. Neredeyse saçlarını ağaracak! Hangi durum ve düzenleme onları buna çağırıyor, hangi kaynağa sığınıyorlar, onları bu tercihlerine yönelten durum nedir?

Onlar bu önde gelen büyük insanlar hakkında hamle yapmışlar; yönü değiştirilen örneklerde birbirlerine düşmüşlerdir. İnsanlar arasında dolaşan şeylere tabi olmuşlardır. Öyle ki bunun üzerine büyük kürenin hareketine göre Seyyidü'l-Ebrar (sallallâhu aleyhi ve sellem)'ın hicret vaktinden asır tarihini itibara alan bir toplumsal hayat ortaya koyulmuştur. Böylece bu insanlar zanna düşüp zannın haktan herhangi bir şeyi götürmeyeceğini bilmek konusunda gevşek davranmışlardır. Onların bu yorumlarının sonradan ortaya çıkan bir şey olduğu ve bunun Nebiyyine'l-Muhtar zamanından sonra zuhur ettiği konusunda gözlerini yumdukları sana gizli kalmaz. Ağır yükler altında olsa bile hak olanın söylenmesi gerekir. Ben de seni bu düşüncelerden koruyacak şey vardır. Ben bu haberi/cüzü ciddiyetle inceledim. Takip edilmesi gereken ve dinlenilmesi en güzel söz bu yüzyılın başlarının, Allah'ın şu ayetiyle tayin ettiği dinin kemali olmasıdır : "Bugün size dininizi ikmal ettim". Bu vakit Seyyidü'l-enâm (aleyhi's-salatü ve's-selâm)'ın makam-ı mahmûda ve havz-ı mevruada irtihal vaktidir. Hatta denilir ki bu ayetin nüzülü ile Peygamberimizin ahirete irtihali seksen bir veya seksen iki gündür. Böylece bu söz sonucunda ortaya çıkan Allah'ın bu ümmet için dinini tamamladıktan sonra onu her yüzyıl başında yenileyecek ve bu söylenen yola yönlendirecek din yenileyicisi göndermesidir. Tamam olmayan bir şeyin yenilenmesi düşünülemez. Din, bi'setin başından bu zamana kadar her vakit tamam olsa bile zamanın ihtiyaçları nesh, tebdil, ziyade, noksan ihtimalini getirir. Bu tamamlamadan sonra sağlama gerçekleşir ve bu ihtimal değer kazanır. Böylece beklenen bir durum kalmaz, dikkate alınması gereken bir şey kalmaz, bu durumda dinin sağlanması tamam olur. Söylenen şeyde olgunlaşan şeyin dışında bir iz yoktur. Aynı şekilde bu itibara alınan her müceddidin arasındaki yüz sene hususunda, dinin kurucu müceddidi ile arasındaki belirlenen bu itibar dikkate alınarak çağrıda bulunulur. Şu söz söylenen bu yüzyılların başları için bu haberin/hadisnin çeşitli vakitlerinin itibarı hususunda ayne'l-yakin olarak sana başka ihtiyaç hissettirmez: Onun vakti,

badiye ve şehirlerde bulunan eleştirilenlerin arasında meşhur olduğu şekliyle hicretin yedisi ve onu arasındır.

Bu makamda düşünürsen sana faydalı olur ve seni doğru yola götürür. Bu tahkik ve güzel takrir üzere içinde bulunduğumuz senenin -yani hicri 1110- on birinci yüzyılın başı olması umulur. Peki bu yükün altına girerek; himmet gösterip işe girerek; hedefe ulaşmada ciddiyet, sıkı çalışma, biçimlendirmede aşırı çalışarak kim dini yenilemek/tecdid için harekete geçecek? Kim gayretinde başarılı olup dinin bütün yükünü omuzlayacak ve Şariat-i Mübîn'in direğini dikecek? Böylece büyük bir kazanç sağlayacak, Allah'tan âfâkta sağlam bir lütuf alacak ki bu rütbeye hiç kimse ulaşmamıştır, eski soylular bile. Onun bu belirli zikri zengin-fakir herkesin gidişatında devam edegelmıştır. Öyle ki Melekler ve sudaki balıklar bile ona istiğfarda bulunur. Denilir ki:

“Hayır yapanın karşılıkları asla kaybolmaz. Allah ile insanlar arasındaki anlaşma asla gitmez.”

Bu önemli işin (yani tecdidin) adamları hakka tabi olup gidişatı güzel olan krallar ve alimlerdir. Fakat Sultan (yani II. Mustafa) bu işe en layık olandır. Çünkü o insanoğlunun içinde (Allah'tan) en çok korkusu olanı; havas ve avam içinde (Allah'tan) en fazla çekinenidir. O Allah'ın yarattıklarının halifesidir. Allah'ın hakkına riayette güvenilir, siyasetinde kulların işlerini tamam edendir. Heybetiyle fitneleri ortadan kaldırır ve fesadı yok eder. O olmasaydı düzen bozulur gider; iyi insanlarla alçaklar bir konuma gelirdi. Kargaşa ve kaos yayılırdı. Şerli insanla salih insanın arası ayrılmazdı. Günaha meyleden ve asi olanın farkı olmaz, aciz ve gücü yeten aynı olurdu. Fadıl ve mefdul karşılaştırılarak eşit kabul edilirdi. Böylece o (yani Sultan) içinde çok fazla zarar verme özelliği olan bir demir parçası veya fitnelerin ve zalimlerin kökünü kazıyacak keskin bir kılıç veya felaket ve yoldan çıkmalara karşı delici bir yıldız gibidir.

Bu çok önemli ve yüce işi gerçekleştirme yolu Allah'ın şu ayetinin işaret ettiği: “Ey Dâvud! Biz seni yeryüzüne halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet, nefsin isteklerine uyma...”. Beşerin sorunlarında adaletle hükmetmek ve dini işlerde nefsanî şehvetleri terketmek. Bu böyledir. Bu aslın bir takım parça ve kısımları vardır. Bu sözün ayrıntısına gelirse:

a) Kitab-ı mübîn ve habl-i metîn'e yapışmak. Allah'ın kitabı İslam şariatının kanunu, dini ve dünyevi ahkâmın düsturudur. O, tüm hükümleri içerir. Helal ve haramı belirler. Hak edişine göre ehline ulaşması için kazanç ve rızıkların taksiminde Kur'an'da bir adalet ve düzen vardır. Bu manaya Allah'ın şu ayetinde işaret edilir: “Allah size, emanetleri muhakkak ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” (Nisa 4/58). Adalet ana sermayedir, eşitlik bu maksatların geleceğidir. (Adalet ve eşitlik) Düşmanlara karşı zafer kazanmada dallanır, gövdesinden bolluk ve genişlik başakları gelişir.

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

Her bir başakta sayılamayacak kadar faydalar olur. Allah dilediğine kat be kat artırır. Denilir ki:

“Adalet en galip ordu, akıl en iyi geçimlidir.”

b) Seyyidü'l-Enbiya'nın (aleyhi's-salavat ve't-tehâyâ) sünnetine uymak. Bu dünyada kurtuluşun yolu, ahirette ise büyük saadetin sebebidir. Enes b. Mâlik (radiyallahu anh) Nebî (sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem)'den şöyle rivayet etmiştir: “ Kim benim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiş gibidir; beni ihya eden de benimle birlikte Cennettedir.”

Bu iki durumu kim var kılar ve bu iki hasleti kim yaparsa sanki bütün övülmüş huylarla süslenmiş, sevilen özelliklerin hepsiyle vasıflanmıştır. Çünkü bütün emir ve yasaklar bu ikisinin altındadır. Tüm güzel ahlaklar bu ikisinin içindedir. Bunlardan konumu ve yeri önemli olan ve özen gösterilen bazıları sana zikredeceğiz:

i) Zalimi defederek ondan mazlumun hakkını almak. Zulümler en büyük fitne ve kötü görülen en şiddetli baskılardır. Hangi akıllı kimse gayretlerinin kötü olarak yazılmasına ve Ehl-i Sünnet'in (Savad-ı Azam) kendisine hasım olmasına razı olur! Allah'a yemin olsun ki zulmü işleyen kaybetmiştir. Eski bir örnekte denilmiştir ki “Zulmü kötü bir tarla/alan olarak gördüm.”

ii) Ma'iyetindekilere karşı yumuşak olmak ve o zayıf olanlara karşı şefkatli olmak. Onların ihtiyaçlarını giderirken güler yüzlü olup asık suratlı olmamak. Onların her birine hak ettikleri gibi davranmak. Elinin altındaki tüm fakirleri kardeşi olarak görmek, onlara karşı iyilik ve ihsan yapmak. Emir ve sultan olsa bile mümin müminin kardeşidir. Bu Sahih-i Müslim'de Rasulullah (sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem)'den şu şekilde sabit olmuştur: “Ümmetimden kim ümmetimin yönetimini alır da ümmetime yumuşak olursa Allah'ım sen de ona yumuşaklık göster.”

Bunlar dışında övülmüş hasletler ve sevilen özellikler de vardır. Bunların her birinin altında gizli kalmış yönler vardır. Bu yönlerin aynı zamanda görünmeyen kısımları vardır. Umulur ki Sultanımız Hazretleri -Allah onun yardımcılarını aziz kılsın- kudretiyle galaksi altında bu yüce makamı üstlenmiş olur ve asırlar boyunca onun zikri devam eder. Onun adaleti ve ihsanının nuruyla beşerin karanlıkları yok olur. Fesadın izleri kesin kılıcıyla silinir ve mızrağının ucuyla yaralanır. Adalet tomurcuğundan ihsan türü ürünler hasat edilir. Durum bozulduktan sonra aslına döner ki o, aslı inşa edendir. (O olmasa) Bozulan dengenin ateşi bozuk olarak parlar, her taraftan yıkıcı rüzgarlar eser ve fesadın sebebi (mefasid) başlar. İnançlar değişir ve zaman savaş ve öldürme zamanı olur. O anlar (herkesin birbirini) kendisine çekme ve kendisine yöneltme anı olur. Şer kılıfından çıkıp belirgin olur ve her tarafta fesad yaygınlaşır. Öyle ki olan olur ve her şey son bulur. Gösterildiği üzere sabret, muhakkak sabır asıl varılacak yerdir. Gecenin karanlığının ardından aydınlıklar vardır.

Allah bu zorluktan sonra kolaylık verecektir. Hazreti Sultanımızın varlığının bereketi ile emniyet ve zaferi Allah müminlere müjdeleyecektir. Allah onun varlığını kıyamete kadar devam ettirsin. Asırlar ve günler boyu onun gölgesini gölgelik kılsın; çünkü o padişahların kıymet olarak en şerefli, lütfu sürekli yağmur gibi olan, cömertliği mizacı haline gelmiş, en olgun akıllı ve tahsilli, genelde ve özelde en çok öne çıkan, rahat ve eğlenceden imtina etmiş biridir. Hükümsüzlük bilmez tam bir kahramandır. Bunlardan dolayı onun dinin müceddidi olması umulur. Çeviklik ve hamle yapmak açısından diğer kralların önündedir. Bu yüzden onun zamanında beldeler adalet ve ihsan nuruyla aydınlanmıştır. Emniyet ve güven kendini göstermiştir. Kriz ve sıkıntıların bulutları dağılmış, beşer arasındaki fitne ve harpler kalmıştır. Ortaya çıkan inat kırılmış, fesad uzaklaşarak köşesine çekilmiş ve böylece düzen yayılmıştır. İşler akitlere göre belirginleşip düzen almış, sınırlar korunmuştur. İnsanlar rahat etmiş ve aralarında uyum ve samimiyet açığa çıkmıştır. Kumrular kafiyeli bir şekilde güzel sesleriyle ötüyor. Güvercinler bağırışlarıyla şarkı söylemek istiyor. Her bağırın ezgisiyle bağırıyor ve her gören şahit gördüğü manzarada güzelliğe şahit oluyor. Bunlardan dolayı padişahın adaleti insanlar için bir bolluk ve rahmet, fazileti kutsal ve koruyucudur.

Bu (durumlar) padişahlar için emîn olmayı işaret eder; bunun da ötesinde kusursuz bir karakter söz konusu olur. Onların (böyle olan padişahların) gayretlerini kimse geçemez; hedefini bilen bir ok ya da harika verilmiş bilinen bir hüküm gibi onların varacağı yer bilinmez. Allah kemale mufavvak kılsın ve doğru yola hidayet etsin.

Bu risale miladî 1129 yılı İstanbul'da tamamlanmıştır.⁶

3. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin Tecdid Risalesine Muhataplığı Açısından II. Mustafa Dönemi

Şeyhülislâmlık din, eğitim ve hukuk alanlarını kapsayan geniş etki alanına sahip bir makamdır. Osmanlı devletinde özellikle İstanbul'un fethinden sonra büyük önem kazanan bu müessese⁷ Feyzullah Efendi örneğinde görüleceği üzere günlük siyasetle uğraşmalarına kapı aralamıştır. Osmanlı'da katledilen Şeyhülislâmları konu edinen Katgı, âlimlerin din-siyaset ilişkisindeki ince çizgiyi geçmeleri, saray çevresi ve kapıkulları ile menfaate dayalı işbirlikleri, padişahın onlara fazla değer vermesi ve serbesti tanınmasını Şeyhülislâmların katli sebepleri arasında görmektedir (Katgı 2013: 89).

Azledilmek ya da katledilmek gibi olumsuz sonuçları olan ama aynı zamanda Padişah ve devlet adamları ve işleriyle yakın olan Şeyhülislâmlık müessesesi kendini ispat etmesi

⁶ Bu eserin yazma nüshaları arasında sadece Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan kayıta bu 1129 yılı ibaresi vardır. Feyzullah Efendi'nin ölümü ile bu yıl arasında olan on dört yıl, eserin öğrencileri tarafından istinsah edildiği izlenimini getirmektedir. Yazmaların ayrıntıları hakkında bkz: Çelik, 2022: 135-136.

⁷ Fatih Sultan Mehmed, Şeyhülislâmı ulemayı Şeyhülislâm yoluyla denetim altına almış ve Şeyhülislâmı Kanunnâme-i Âl-i Osman'da ulemanın reisi olarak nitelendirmiştir. Yakut, 2014: 129.

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

gereken bir kurum da olmalıdır. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi ve risalesini yazma sebebini bu açıdan görmek isabetli olacaktır. İçeriğinden anlaşılacağı üzere bu risale, ilmî bir araştırma ve inceleme sonucu tecdid hadisinden yola çıkarak gerçek müceddidi bulmak yerine, bizzat padişah II. Mustafa'yı hadisın işaret alanına sokarak onun indinde paye bulmak amacına matuftur (Ulu 2015: 425). Aslında bu amaca hizmet eden en büyük öncü makam bu olsa da ulema içinde padişah II. Mustafa'ya yakın olmak isteyen birçok ismin ona ithafen övgü dolu şiirler yazdığı görülmektedir. Bunları bir araya toplayan el yazma *Mecmûâ-i Tevârih* eseri inceleyen Efe, 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde ilmiye sınıfına sahip 67 şairin II. Mustafa için övgü dolu şiirler yazdığını söylemektedir (Efe 2020: 482).⁸

Feyzullah Efendi'nin yazdığı risale'den eserin 1110 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Yani bu tarih Edirne vakası ve Feyzullah Efendi'nin katledilişinden yaklaşık beş yıl öncedir. Aynı zamanda II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinden beş yıl öncedir. II. Mustafa 1695 yılında tahta çıktığına göre Feyzullah Efendi'nin onu müceddid olarak değerlendirdiği dönemi 1695-1698 yılları arası olsa gerektir.

II. Mustafa Osmanlı padişahlarının yirmi ikincisi ve İslam halifelerinin seksen yedincisi olarak kabul edilir. 6 Şubat 1695 günü 51 yaşında tahta çıkmıştır. O, padişah olduğunda devlet on iki seneden beri Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venediklilerle savaş halindeydi (Özcan 2020: 276-277; Çibir 2016: 13-15). II. Mustafa tahta çıktığında kendisinin fikriyatında devlet işlerinde bir tecdid fikrinin olduğu görülmektedir. Bu tecdid söyleminde "din" kelimesini de kullanmaktadır. Padişah olduğunun üçüncü günü, ilk olarak yayınladığı fermanda şöyle demiştir:

"Cenab-ı Hak, bu aciz ve günahkâr kuluna bir cihan padişahlığı ihsan etti. Devleti idare edenlerin hangisi zevk ve sefaya, kendi nefsinin rahatına düşmüş ise, eli altındaki memleket ve tebaasının huzuru ve rahatı kaçırmıştır. Biz, bugünden zevki ve sefayı kendimize haram kıldık. Düşmana karşı ceddim (Kanuni) Sultan Süleyman gibi kendim sefere çıkmaya kat'i niyet ettim. Sizler ki veziri azamım, vüzera, ulema, vükela ve ocak ağalarısınız; cümmeniz bir yere gelip bu hatt-ı hümayünümü okuyup düşününüz. Devlet-i âliyye'nin şu anda kafasını ezmesi gereken düşmanın Avusturya olduğunu ileri sürerek, Babıalî'den, kendisinin ordunun başında bizzat Avusturya üzerine, gazaya gitmem mi makul, yoksa Edirne'de oturup kalmamız mı

⁸ Örnek olarak vereceğimiz şu şiir bu ilim sınıfına ait şairlerin ona bakışı hakkında bir fikir verebilir: Cânib-i Hakdan hidâyet oldu Sultân Mustafâ / Derdlü Kullara selâmet oldu Sultân Mustafâ; Tahta devletle cülûs ittükde düşmen kahr olup / Cümle küffâra 'alâmet oldu Sultân Mustafâ; Cedd-i âlâsı kerâmetler ile yâd oldılar / Hâliyâ sâhib-velâyet oldu Sultân Mustafâ; Halk-ı âlemden kesâfet ref olup hamd itdiler / Kalb-i mahzuna halâvet oldu Sultân Mustafâ; Âleme çün pâdişâh itti ânî Zü'1-celâl / Hâliyâ sâhib-velâyet oldu Sultân Mustafâ... bkz. Efe, 2020: 476-477.

münasiptir? Din, devlet ve halka hangisi faydalı; Allah için söyleyip, doğruyu bana bildiriniz, vesselam..." (Çibir 2016: 11)

Bu fermana karşı yazılan cevapta, devlet hazinesinin iyi olmaması nedeniyle Padişah II. Mustafa'nın sefere çıkmaması istenince fermanının asıl niyeti belli olmaktadır. Yine burada II. Mustafa din için hareket ettiğini söylemektedir: "Bana hazine lazım değil. Kuru ekmek yerim. Vücudumu din uğruna feda ederim. Her ne denli meşakkat arz olunsa, sabr ve tahammül ederim. Hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem, elbette sefere bizzat çıkarım..." (Çibir 2016: 20).

II. Mustafa'nın risaleye muhatap olan 1695-1698 yılları arasındaki başarılı faaliyetleri arasında Sakız Adasının alınması (21 Şubat 1695), fermanına kendi verdiği cevapta olduğu gibi bizzat orduya komutanlık ederek yaptığı I. Avusturya seferi (22 Eylül 1695), Rus Çarı Petro'nun Azak kalesine saldırısının bertaraf edilmesi (13 Ekim 1695), II. Viyana Seferi (21 Ağustos 1696) görülebilir (Çibir, 2016: 24-27). Ancak özellikle IV. Mehmed (1648-1687)'in viyana önündeki yenilgisi ile başlayan Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik'ten oluşan kutsal ittifak II. Mustafa döneminde devam etmiş ve en sonunda Osmanlı devletinin duraklama devrinin sonu gerileme devrinin başı olarak adlandırılan Karlofça anlaşması 26 Ocak 1699 yılında imzalanmıştır (Çibir 2016: 87). Bu siyasi olaylardan anlaşıldığı üzere kararlılıkla başlayan II. Mustafa dönemi başlarında "başarı" olarak nitelendirilebilecek olaylar söz konusu olsa da onun yönetiminin ilerleyen dönemleri "başarısız" bir devlet yönetimi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin risalesini yazdığı yıllar II. Mustafa döneminin başarılı yılları ve bu yıllardaki olaylar akabinde olmuştur. Yine de bu başarılar bir müceddid (!) olmakta yeterli mi sorusu tartışmaya açıktır. Özellikle Karlofça antlaşmasından sonra Edirne'ye taşınan II. Mustafa vaktinin büyük çoğunluğunu önemli miktarda paralar harcıyarak av eğlenceleri ile geçirmiştir (Kurtaran 2018: 152).

II. Mustafa dönemini psikolojik olarak tahlil etmeye çalışan Abou-El-Haj, II. Mustafa'nın kendini Kanuni Sultan Süleyman gibi olmaya çalışan, bu yüzden yaptığı hataları bile başarı sayan benmerkezci bir narsist olarak tanımlar (el-Haj, 1974: 122). Onun bu karakterinde Feyzullah Efendi'nin şehzade hocasıyken etkili olduğunu düşünür. Feyzullah Efendi kendi etkisini sağlamak ve devleti sağlamlaştırmak için II. Mustafa'yı "seçilmiş" lider olduğuna inanmaya teşvik etmiş, siyasi hırslı değil ama şahsına tamamen sadık bir şekilde yetiştirmiştir (el-Haj 1974: 130-131). Abou-el-Haj'a göre yolsuzlukları ile öne çıkmış Feyzullah Efendi'nin görevden alınmamasında, II. Mustafa'nın kendini beğenen ve diğerlerine kulak tıkayan tavrı yatmaktadır (el-Haj 1974: 122-123). Dolaylı olarak da bu karakteri oluşturmada Feyzullah Efendi etkisi vardır. Bu değerlendirmeleri esas alırsak II. Mustafa döneminin kendisi açısından yenilgiler de dahil tam bir başarı olduğu düşünülmelidir.

II. Mustafa devrinde neticesi ve en büyüğü Edirne vakası olmak üzere Anadolu, Balkanlar ve Irak, Suriye ve diğer bölgelerde baş gösteren isyanlar (Özgül 2018: 288, 291, 299),

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

halk açısından bu dönemde yönetimden memnun olmayan ve dolayısıyla II. Mustafa'yı kurtarıcı olarak görmeyen bir kesimin de olduğunu ortaya koymaktadır. II. Mustafa, devrinde ortaya çıkan isyanları bastırmak için çaba harcamış ve zorunlu iskan politikaları yapmıştır. (Kurtaran 2017: 1330).

4. Tecdid Hadisinin Dindeki Konumu

İslam'da yenilenmenin ve bunun sonucundaki gelişimin mümessili kimdir? “Âlimler Peygamberlerin vârisleridir (Buhari 2001: “İlim”, 10)” hadisi gereğince manevî değişim ve yenilenme âlimlerin uhdesinde gibi görünmektedir. Peki siyasî değişim ve yenilenmenin mümessili kim ya da nedir?

İslam düşüncesinde tecdid hadisinin kapsamını genişletip hadisin işaret alanına girdirilmeye çalışılan birçok isim olmuştur (Görgün 2011: 234-239). Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) ve İmam Şafîî (ö.204/820)'nin müceddid olduğu konusunda neredeyse ittifak vardır (Görgün 2011: 235). Onların müceddid olarak sayılmasındaki ortak yön, din ile hayat arasındaki sorunların çözümünde rol almalarıdır (Görgün 2011: 236). Bunlar dışında, II. Mustafa örneğinde görüleceği üzere, birçok isim müceddid konumuna yükseltile de üzerinde herkesin ittifak ettiği başka isim bulunmamaktadır.

Tecdid hadisinin geçtiği Kütüb-i Sitte içerisinde Ebi Davud şârihi Azîmâbâdî (ö.1911), müceddidin ilim ve sünnetin azaldığı, cehalet ve bidatin çoğaldığı zamanlarda geleceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla müceddid ilmi, sünneti çoğaltıp bidati azaltacaktır (Azîmâbâdî 1415: 260). Sünnet-bidat ikilisi hukuk ve kelam alanında çokça ele alınmışken Azîmâbâdî'nin ilim-sünnet azlığı, cehalet-bidat çoğalması tespiti çerçevesinde tecdid ve müceddidin bu oranda kitaplarda kendine yer bulamadığı görülmektedir (Tasseron 1992: 263). Müceddidin bir mevki ya da görev olmak yerine sadece şeref bildiren bir kavram olarak algılanıp tespitinde resmi herhangi bir yöntem geliştirilemediği görülmektedir (Tasseron 1992: 264).

Bu konunun böyle olduğuna dair Gazzâlî (ö.505/1111)'nin el-Munkız'ında “Tekrar Ders Vermeye Başlamam Hakkında” başlığında anlattıkları oldukça dikkat çekicidir. Girdiği buhran sonucu tüm ilimleri reddedip hakikat arayışına girdiğinde, bu durumdan kurtulmasını şöyle betimler:

“Bu konuda Allah'ın nuruyla kalpleri nurlanmış, keşif ve müşahede ehli bir cemaatle istişare ettim. Uzleti ve yalnızlığı bırakarak, çekildiğim köşemden çıkmamı ittifakla söylediler. Bununla birlikte salih kişiler tarafından görülmüş tevatür derecesine ulaşan birçok rüyalar sadır oldu. Görülen bu rüyalar Allah Teâlâ'nın her yüz senede bir takdir ettiği, dinin ihya edilme

⁹ Söz konusu hadisin Kütüb-i Sitte öncesi ve Kütüb-i Sitte özelinde inceleyen Akyüz, bu hadisin zayıf olduğunu, İbn Hacer el-Askalanî (ö.852/1449)'den itibaren savunma amaçlı olarak hadisin mütâbeât ve şâhidleri ile desteklenmeye çalışıldığını ifade eder. Bkz. Akyüz 2012: 186-187.

hareketinin başlangıcına şehadet ediyordu. Bu şehadetler sebebiyle ümidim kuvvetlendi, hüsn-ü zannım galip geldi. Allah Tebâreke ve Teâlâ çok önemli olan bu vazifeyi 499 senesinin zilkade ayında müyesser kıldı...". (Gazzâlî 1988: 69).

Yani Gazzâlî, müceddid olduğunu hem yüzyılın başına denk gelmesinden, hem de bizzat Allah tarafından bu işe yönlendirildiğinden bahsederek ispat etmeye çalışmaktadır. Müceddidliğini iddia etme açısından tasavvufî bu yaklaşım, bu konudaki düşüncüyü ortaya koymak açısından tipik bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Süyûtî (ö.911/1505) de tecdid hadisi ile ilgili yazmış olduğu *et-Tenbie bi men yebasüllahi alâ ra'si külli mie* isimli eserinde, birinci asırdan itibaren her asırda âlimlerin azaldığını; kendi devrinde dokuzuncu asrın gelip henüz bir hidayet edici kimsenin bulunmadığını, kendisinin müceddid olmasını umduğunu, bunun da Allah'ın fazlıyla zor olmadığını net olarak ifade etmektedir (Süyûtî 1410: 71-74; Tasseron 1992: 264).

Tecdid hadisindeki "yüzyıl" ifadesinin İslam düşüncesinde zamanla genişletildiği durumların olduğu da görülmektedir. İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin (1034/1624) yüzyılın değil bin yılın müceddidi olarak "müceddid-i elf-i sâni" lakabıyla anıldığı görülmektedir. Kendi mektuplarından derlenen "Mektubât"ta bin yıllık müceddid kavramını kullanan Sirhindî, onun özelliklerini saysa da kendi ismini direkt olarak zikretmemiştir. Ancak onun takipçileri menâkıbnâmelerde bunu söylemekten geri durmamışlardır (Beuhler 2014: 76,78-81).

Sonuç

Peygamberimizin vefatından sonra hemen ilk devirde görülen "yönetim" sorunu, bünyesinde din ve devlet işlerinin kim tarafından yönetileceği sorusunu beraberinde getirmiştir. Kur'an ve Peygamberimiz, ilkeler dışında herhangi bir görüş ve kişiyi yönetim ve yönetici olarak net bir şekilde belirlememişlerdir. Ancak başa geçen yönetici Peygamberimizden sonraki dönemlerde meydana gelecek eksiklikleri giderecek ve dini yenilecektir.

Hulefa-i Raşidin döneminde görüldüğü üzere, ilk dönemlerde yöneticiler aynı zamanda ilim sahibi insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen dönemlerde ise ilmiyye sınıfı oluşmuş ama yöneticilerin ilmiyye sınıfından olma zorunluluğu olmamıştır. Bu anlamda Peygamberimizin her yüzyılda dini yenileyen birini Allah'ın göndereceği hadisinde gönderilecek kişinin özellikleri tartışmaya açık olmuştur. Yenilemeyi ilmi olarak anlayanlar İmam Şafii gibi isimleri müceddid olarak sayarken, yenilemeyi bir otorite olarak değerlendirenler Ömer b. Abdülaziz ya da diğer yöneticiler gibi idareci sınıfı müceddid olarak düşünmüşlerdir. Osmanlı devrinde II. Mustafa da bu anlamda bir Şeyhülislâm olan Feyzullah Efendi tarafından müceddid ilan edilmiştir. Tarihi olaylar açısından bakıldığında çok parlak bir yönetim geçirememiş II. Mustafa, ilmiye sınıfından bir Şeyhülislâm tarafından dini

II. Mustafa'nın Müceddid İlan Edilmesi ve Tecdid Hadisinin Siyasi Amaçlı Kullanımı

yenileyici olarak tavsif edilmiştir. Bunun ardından yine tarihi veriler, ilmiye sınıfı ile idareciler arasındaki çıkar ilişkisini işaret etmektedir. Şeyhülislâma verilen geniş yetki ve imtiyazlar, kendisine bunları veren kişiyi dinen yükseltme amacıyla "müceddid" ilan etme şekline dönüşmüştür. Aslında bu dini siyasete alet etmenin tipik bir örneğidir. Tecdid hadisinin genel çerçevesinde müceddidin yönetici olamayacağı şeklinde bir engel bulunmasa da somut başarılar olmadan böyle bir ilanın da tarafçı bir yapı ortaya koyacağı aşikardır.

Kaynakça

- Akyüz, Hüseyin. 2012. " "Alimler Peygamberlerin Varisleridir" Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (22-2): 159-190.
- el-Azîmâbâdî, Ebû Tayyib Muhammed. 1415. *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. 1422/200. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât.
- Beuhler, Artur. 2014. "Tecdid Anlatıları: 'Müceddid-i Elf-i Sâni' Olarak Ahmed Sirhindî". Çev. Mehmet Atalay. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5: 71-85.
- Bilgiz, Musa. 2015. "Fezullah Efendi'nin Şeyhülislâm Çocukları: Fethullah Efendi, Murteza Efendi ve Mustafa Efendi". *Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları: 199-203.
- Büyükkaksoy, Ahmet. 2022. "Sir Robert Sutton'un Gözünden Edirne Vakası". *MUTAD* 10/1: 32-59.
- Çelik, Ahmet. 2022. "Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi (ö. 1115/1703)'nin Müceddid Hadisine Dair Risalesinin Tahkiki". *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları*. ed. Nevzat Y. Aşıkoğlu-Mustafa Mücahit. Ankara: Sonçağ Yayınları: 133-142.
- Çibir, Şaban. 2016. *Maziye Hasret Sultan II. Mustafa "Cengaver"*. İstanbul: Parola Yayınları.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. 2007. *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. Haz. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Efe, Zahide. (2020). "Sultan II. Mustafa İçin Yazılan Şiirler Mecmuası". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 19/1: 460-493.
- el-Erzurûmî, Fezullah b. Muhammed. *Şerhu hadisi -İnna'llahe yeb'asü li-hazihi'l-ümme*. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Hacı Mahmud Efendi. No. 149; Reşid Efendi. No: 1008; Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi. No: 3889/2.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid. 1988. *el-Munkuzu Mine'd-Dalâl*. çev. Yahya Pakiş. İstanbul: Umran Yayınları.
- Görgün, Tahsin. 2011. "Tecdid". ss. 234-239 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları.
- el-Haj, R.A.Abou-.(1974) "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): The Psychohistorical Study". *Studia Islamica* 40: 115-131.
- İnalçık, Halil. 2003. " "Osmanlı Medeniyeti" ve Saray Patronajı". *Osmanlı Uygarlığı* 1. Haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda. İstanbul: Kültür Bakanlığı: 13-27.

- Kara, Ömer, Sadi Çögenli. 2015. "Şeyhülislâm Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri". *Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları: 35-99.
- Karahasanoğlu, Selim. 2005. " 'YanlıŞ Zamanda YanlıŞ Adam': Feyzullah Efendi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3(5): 843-847.
- Katğı, İsmail. 2013. "Osmanlı Devletinde Padişahın Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislâmlar". *History Studies* 5(3): 85-115.
- Kavak, Özgür. 2021. *Siyasî Tecdid ve Osmanlılar*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kurtaran, Uğur. 2018. "Sultan II. Mustafa'nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma". *Social Sciences Research Journal* 7(1): 147-166.
- Kurtaran, Uğur. 2018. "Sultan II. Mustafa Döneminde (1695-1703) Uygulanan İskân Politikaları ve Yapılan İskânlar". *Geçmişten Günümüze Göç II*. ed. Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları: 1325-1356.
- Özcan, Abdülkadir. 2020. "Mustafa II". ss. 275-280 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara: TDV Yayınları.
- Özgül, İbrahim. 2018. "Sultan II. Mustafa Döneminde Osmanlı'daki Eşkiyalık Faaliyetleri". *Mavi Atlas* 6(2): 282-303.
- Sevinç, Tahir. 2017. "II. Mustafa'nın İktidar Mücadelesi ve 1703 Edirne İsyanıyla Tahttan İndirilmesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4(9): 25-42.
- Sevinç, Tahir. 2015. "Feyzullah Efendi ve Edirne Vakası". *Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları: 151-180.
- es-Süyûtî, Celâleddin. 1410. *et-Tenbie bi men yebasüllahi alâ ra'si külli mie*. Mekke: Daru's-Sika.
- Pazarbaşı, Erdoğan. 1989. "Mehmed Efendi, Vâni". ss. 458-459 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları.
- Tasseron, Ella Landau -. (1992), "Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Üzerine Bir İnceleme". Çev. İ. Hakkı Önal. *İslamî Araştırmalar Dergisi* 6(4): 261-278.
- Ulu, Arif. 2015. "Tecdid Hadisi Hakkında Feyzullah Efendi'nin Yazdığı Risale Üzerine Bir Değerlendirme". *Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları: 417-427.
- Unan, Fahri. 1991. "Osmanlı Resmî Düşüncesinin "İlmiye Tarîki" İçindeki Etkileri: Patronaj İlişkileri". *Türk Yurdu* 45(391): 33-42.
- Yakut, Esra. 2014. "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Kurumu ve Bir Şeyhülislâm Olarak Mûsa Kâzım Efendi". *Erzurumlu Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 125-146.
- Yıldırım, Alper. 2022. "Devhatü'l-Meşâyih Adlı Eserde Adı Geçen Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri XV-XVII. Yüzyıllar". *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 5(2): 236-291.

